

TESSA AVERMAETE
WANNES KEULEMANS
BARBARA DE CONINCK

Feiten, fabels en emoties
over voedsel en landbouw

Lannoo
Campus

Inhoud

Woord vooraf 8

- 1 Iedereen voeden: lukt dat wel? 15
- 2 Moestuin en voedselmarkt: oases vol chemie 35
- 3 Waarom de aarde opwarmt en hoe we haar
weer afkoelen 57
- 4 Natuur, milieu en landbouw: dansen op een
slappe koord 79
- 5 Dieren en gewassen: hoe houden we ze gezond? 101
- 6 Bitterzoet Europa: samen sterk, of doppen we
beter onze eigen boontjes? 119
- 7 Rest er morgen nog een erf om te beschermen? 143
- 8 Ondergang van de bourgondische levensstijl 165
- 9 Hoop voor een generatie, werk met hopen
voor de boeg 185

Dankwoord 198

Verder lezen 199

Woord vooraf

Voedsel is een thema dat ons allen bezighoudt. We maken dagelijks keuzes over wat er al dan niet op ons bord terecht komt. We hebben uitgesproken voorkeuren als het gaat om voedsel, en al zet de meerderheid van de Europeanen zelden een voet in een landbouwbedrijf, toch loopt het publieke debat over van de vooroordelen over duurzame landbouw. De een vindt dat koeien buiten moeten lopen, boeren best kleinschalig werken en synthetische producten gebannen moeten worden; de ander pleit voor efficiënte moderne stallen, gps-gestuurde landbouwmachines en gentechnologie. Idealen over het voedselsysteem durven nogal uiteenlopen.

Die uiteenlopende meningen reflecteren zich in het publieke debat, dat botst en schuurt aan alle kanten. Iedereen aan de tafel heeft zijn argumenten klaar, onderbouwd met voorbeelden, onderliggende analyses en persoonlijke ervaringen. Zelfs voor de meest absurde stelling over voedsel kun je wel een wetenschappelijk rapport vinden dat ogenschijnlijk je gelijk bewijst. En dat geheel aan overtuigingen en meningen wordt in het voedseldebate overgoten met een saus van emoties.

Feiten, fabels en emoties lopen steeds meer door elkaar in het voedseldebate. Dat is eigenlijk niet zo vreemd. Zonder voedsel kan de mens niet leven. Honger maakt ons humeurig, ligt zelfs aan de basis van heel wat oorlogen en conflicten in de wereld. Voedsel is

verweven met onze emoties: geluk, angst, genot en zoveel meer. Geen wonder dat verhalen en sprookjes doorspekt zijn van voedsel, van kruimeltjes brood voor hongerige houthakkerskindjes tot een giftige appel voor Sneeuwwitje met haar zeven dwergen. Voedsel maakt inherent deel uit van onze cultuur, en dat krijgen we van jongs af aan met de paplepel ingegeven.

Voedsel is voor veel mensen vandaag zelfs een uitdrukking geworden van een identiteit. Het is een manier om uiting te geven aan idealen over onze samenleving en overtuigingen over hoe die samenleving georganiseerd moet worden. Die idealen en overtuigingen zijn persoonlijk, maar zowat iedereen is het erover eens dat het voedselsysteem anders moet. De een pleit daarbij voor een geleidelijke evolutie, de ander voor een transformatie of transitie en nog anderen gaan zelfs de barricade op om hun eisen voor een ware voedselrevolutie kracht bij te zetten. En het blijft niet bij ideeën alleen. Het voedselsysteem is continu in beweging. Sommige innovaties zijn wonderbaarlijke successen, andere meesterlijke mislukkingen.

Al die successen en mislukkingen hebben geleid tot het huidige voedselsysteem, dat gekenmerkt wordt door ijzersterke troeven en loodzware tekortkomingen. De mens is er 'aardig' in geslaagd de natuur naar zijn hand te zetten, maar niet zonder het milieu ernstig te schaden. We temmen de natuur om ons te voeden. Maar ondanks baanbrekende innovaties en massa's kennis over voeding en gezondheid slagen we er vandaag niet in om iedereen op aarde voldoende te voeden. Acht procent van de wereldbevolking lijdt honger en een kwart kampt met overgewicht.

Statistieken tonen ons de data. We hebben ze nodig om inzicht te krijgen in het voedselsysteem, om het bij te sturen en waar nodig het roer om te gooien. Bij die keuze laten we ons beter niet leiden door fabels en emoties. Met dit boek hopen we jou als lezer wat richting te geven in het voedsellabyrint. We geven de feiten van het voedselsysteem, weerleggen fabels en tonen aan waar emoties onze blik op landbouw en al die andere onmisbare actoren in het voedselsysteem vertroebelen.

En toch. Achter de statistieken zitten geen tovenaars of profeten die de aarde van een afstand bedienen naar hun wens, maar mensen van vlees en bloed. Voor dit boek gingen we daarom in dialoog, om de mensen achter die statistieken een stem te geven. We luisterden naar unieke verhalen over honger en overvloed, marktmacht en machteloosheid, goede intenties en uitgedoofde idealen. De gesprekken verrijkten ons verhaal. We namen een aantal citaten uit de gesprekken op in het boek en gingen met nieuwe inzichten aan de slag. De citaten zijn de persoonlijke mening van de experts, niet noodzakelijk het standpunt van de organisaties of de bedrijven waarvoor ze werken.

Eerst trokken we naar Amsterdam, waar Louise O. Fresco ons te woord stond. Zij is de voormalige voorzitter van Wageningen University & Research. Naast bestuurder in diverse organisaties is ze ook columnist, spreker en schrijver van wetenschappelijke boeken én romans. Voor haar werk in het domein van duurzame voedselsystemen kreeg ze in 2017 een eredoctoraat van de KU Leuven.

Een volgend gesprek vond plaats in Leuven, op een zonovergoten terras aan de Vaartkom. Tirhas Gebremeskel, een jonge vrouw van 23, vertelde daar over haar vlucht uit een klein dorp in Eritrea. Ze liet familie en vrienden achter om elders een leven op te bouwen. Vandaag woont en studeert ze in Brussel. Haar getuigenis over de landbouw en het leven in Eritrea geeft een stem aan de uitzichtloze situatie van vele kleine boeren en jongeren in Sub-Sahara-Afrika.

Voor expertise over feiten, fabels en emoties rond eten kon Marleen Finoulst niet ontbreken. Marleen is gewezen huisarts en maakte in de jaren 1990 een carrièreswitch naar de media. Als arts-journalist en auteur van een tiental boeken over gezondheid stond ze in 2013 aan de wieg van de website *Gezondheid en wetenschap*, waarvan ze tot op heden hoofdredacteur is. Ook het belang van beweging kwam tijdens ons gesprek aan bod, en onder het motto *practice what you preach* sloten we het gesprek af met een looptoer door de velden van de druivenstreek.

Van consumptie naar toeleveranciers van de landbouw: die sprong maakten we met Marc Sneyders. Hij kan meer dan dertig jaar expertise in de agrovoedingssector voorleggen. Marc is Agricultural Affairs Manager bij Bayer Crop Science. Hij volgt al jaren de landbouwdebatten op Europees niveau. Hij voert een pleidooi voor een beleid op basis van wetenschap, en voor meer nuance over duurzaamheid in de sector. Als boerenzoon staat hij ook geregeld zelf op het veld.

Daarna trokken we opnieuw naar Amsterdam, voor gesprekken met Hidde Boersma en Pepijn Vloemans. Hidde is een echte duizendpoot: wetenschapsjournalist, schrijver en documentairemaker. Hij houdt zich onder meer bezig met landbouw, biotechnologie en bio-ethiek, en is medeoprichter van de techno-optimistische ngo WePlanet. Pepijn is publicist en communicatiemanager bij Farmless, een bedrijf dat eiwitten brouwt. Hij geeft ons een kijk achter de schermen van de eiwitbrouwerij.

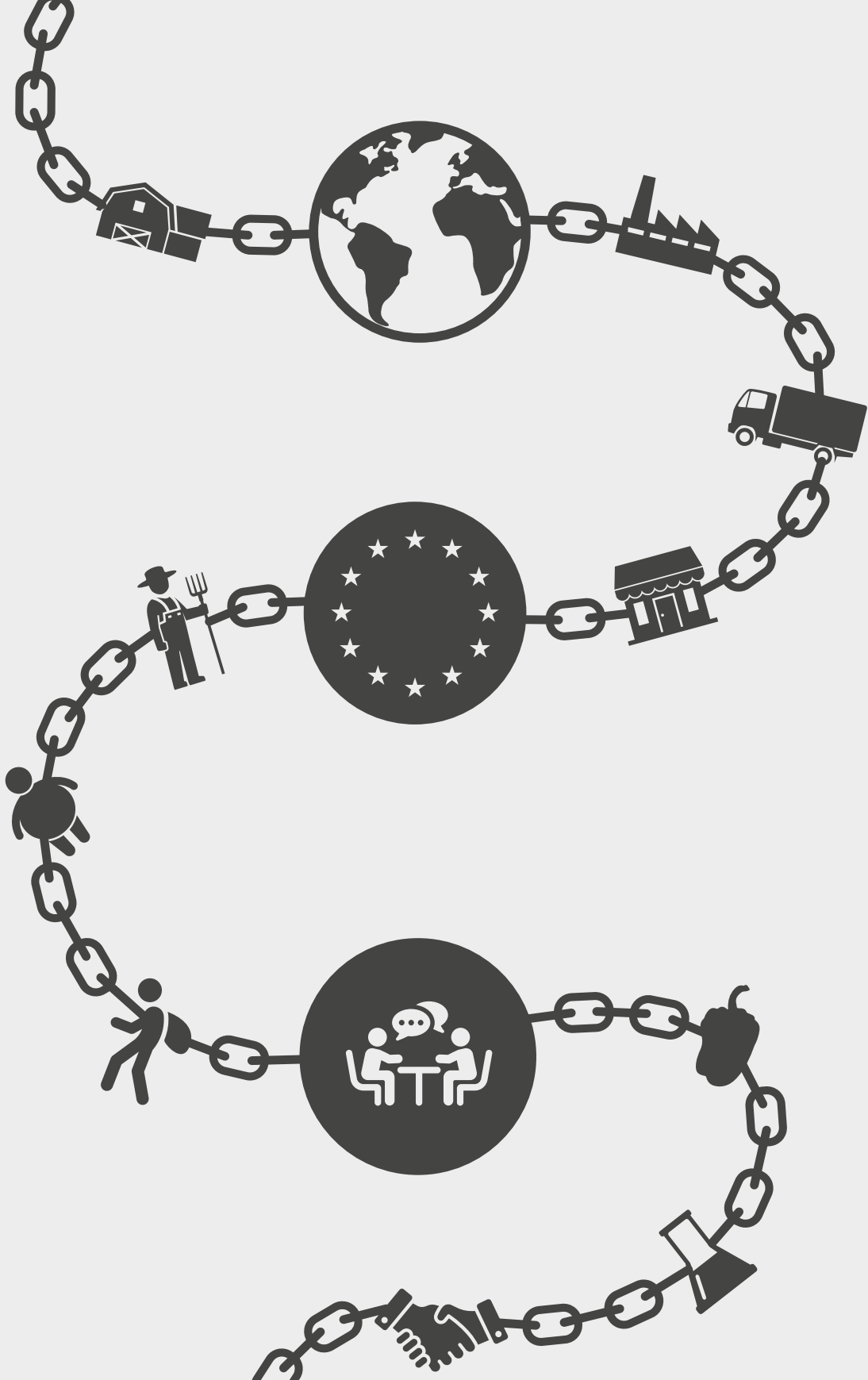
Uiteraard mochten ook boeren en landbouworganisaties niet ontbreken in deze lijst. We spraken af met Marion Picot, op het hoofdkantoor van CEJA, de Europese koepelorganisatie van jonge boeren. Marion volgt al jaren de Europese beleidsdossiers over landbouw op en kent als geen ander de dromen en bezorgdheden van jonge boeren. Willem Derynck is zo'n jonge boer, we ontmoetten hem in het kantoor van Groene Kring in Leuven. Willem is komkommerteler en ondervoorzitter van Groene Kring. Hij is een bijzonder gepassioneerde ambassadeur voor de landbouw, maar maakt zich ook zorgen over zijn leeftijdsgenoten in de sector. Een paar huizen verder, op het hoofdkantoor van Boerenbond, spraken we dan weer met Pieter Verhelst. Pieter werkte na zijn studies een aantal jaren in het onderzoek voor hij aan de slag ging bij Boerenbond. Daar was hij eerst adviseur Europees en internationaal beleid, vandaag is hij lid van het hoofdbestuur. Hij is ook secretaris van het Belgisch ketenoverleg agrovoeding.

We maken hier alvast een eerste kanttekening. In het boek spreken we over de boer, en dat doen we in de mannelijke vorm (hij/zijn). 'Boer' is nog steeds de meest gangbare benaming voor wie in de land- en tuinbouwsector werkt en leest een stuk vlotter

dan landbouwer, agrariër of agrarisch ondernemer. En waar ‘boer’ staat, kan uiteraard evengoed ‘boerin’ gelezen worden, waar ‘hij’ staat, ook ‘zij’.

Luc Vanoirbeek was de laatste expert die ons te woord stond. Luc begon zijn carrière in de jaren 1980 bij Groene Kring. Vandaag is hij voorzitter van het Verbond van Belgische Tuinbouw-coöperaties en vertegenwoordiger van de groente- en fruitsector bij het Europese Copa-Cogeca. Met de nodige humor maar toch erg kritisch gaf hij ons zijn kijk op verleden, heden en toekomst van voedsel en landbouw.

Tien experts, tien perspectieven. Het is een verademing om, tussen de beladen debatten die vaak plaatsvinden onder tijdsdruk, ruimte te hebben om te luisteren. We hadden nog wel een aantal jaren door kunnen gaan met gesprekken voeren. Er zijn talloze perspectieven die dit verhaal verder zouden verrijken. We hebben echter noch de ambitie noch de pretentie om alle relevante onderwerpen in het domein van voedsel en landbouw aan te snijden. Ons doel is veeleer een bijdrage te leveren aan het voedseldebat. We schotelen je zeker geen sprookje voor, wel een verhaal waarmee je zelf aan de slag kunt gaan, je opinie over duurzaam voedsel kunt aanscherpen of bijstellen, en bewust keuzes kunt maken.

1

Iedereen voeden: lukt dat wel?

De wereld lijkt terecht te zijn gekomen in een storm waarbij de ene na de andere wervelwind de vertrouwde samenleving grondig door elkaar schudt. Dat brengt veel onrust en onzekerheid met zich mee. Ook over ons voedselsysteem, dat onrechtvaardig en buitengewoon complex is. Op zoek naar rust, komt de hunker naar het verleden en de eenvoud bovendrijven. Een korte keten, waar mensen zelf hun eigen voedsel telen en kweken, zou dat het probleem niet oplossen? Voor de kleine boer in het Zuiden én voor de westerling, die compleet vervreemd is van de boerenstiel? Als we zelf ons voedsel produceren, hoeven we ook geen angst te hebben wanneer het elders in de wereld grondig fout loopt. Het is een kortzichtige gedachte, die ver van de realiteit staat. En al klinkt het nog zo mooi en nostalgisch, het mondiale voedselsysteem is een absolute noodzaak voor voedselzekerheid.

De ideale wereld

Laat ons even dromen van een wereld zonder oorlog waarin iedereen voldoende geld heeft om voedsel te kopen. Geen oorlog, geen politieke instabiliteit, geen armoede, geen sociale verdeeldheid, geen voedselverlies en geen voedselverspilling. Zouden we dan iedereen, jong en oud, van gezond en voldoende voedsel kunnen voorzien? Met andere woorden, levert het huidige voedselsysteem

alles wat we nodig hebben om de wereldbevolking gezond te voeden?

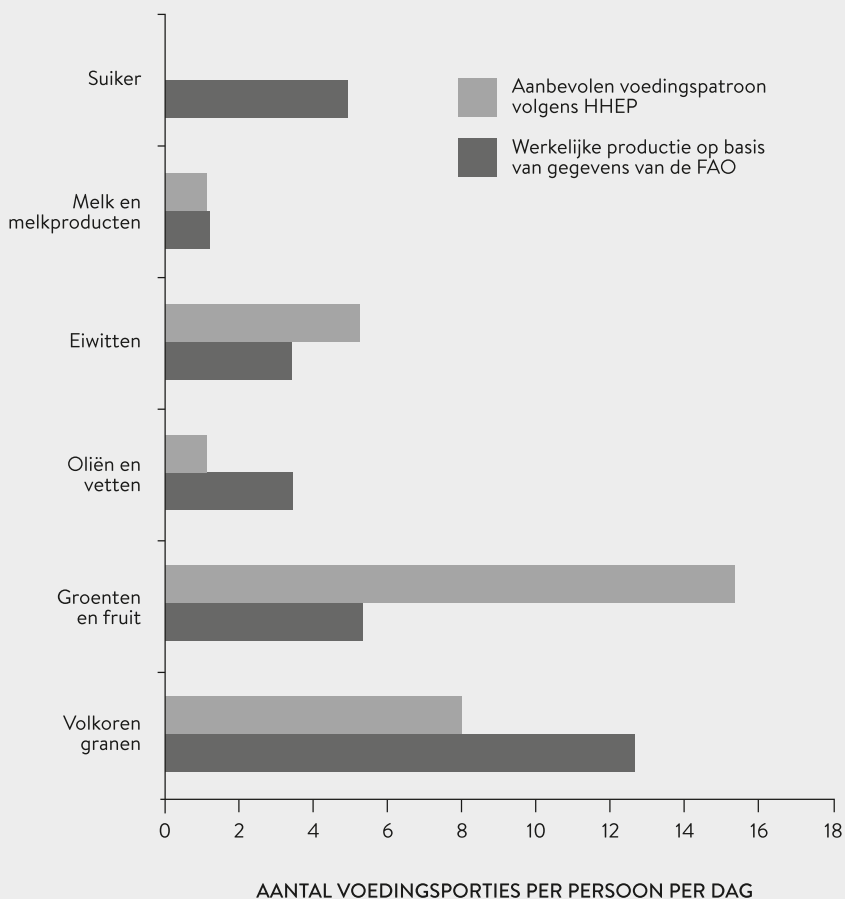
Wetenschappers gingen met die vraag aan de slag. Hoeveel granen, suiker, vlees, zuivel, groenten en fruit produceren we in een ideale wereld? De onderzoekers maakten nadien de vergelijking met de huidige voedselproductie en stelden zich de vraag of er bepaalde producten in overvloed zijn en van andere net tekorten zijn. Dat leverde erg boeiende inzichten op.

Eerst het goede nieuws. Er is wel degelijk genoeg voedsel op aarde om iedereen van voldoende energie te voorzien, zijn gewicht te laten behouden en fysiek actief te laten zijn. Dus, alle voedsel dat vandaag geproduceerd wordt, levert samen de nodige calorieën om 8 miljard mensen te voeden. Met de huidige productie kunnen we 8 miljard mensen zelfs van 2900 kcal voorzien, terwijl een gemiddelde van 2400 kcal per dag eigenlijk volstaat. Op zich is dat al een bijzonder sterke prestatie. De Britse demograaf en econoom Thomas Robert Malthus voorspelde namelijk in de achttiende eeuw dat de mensheid gedoemd was tot hongersnood, want de landbouw zou volgens zijn analyses nooit in staat zijn om voedsel te produceren voor de groeiende wereldbevolking. In die tijd leefden er minder dan een miljard mensen.

Calorieën zijn er dus voldoende, maar calorieën tellen volstaat niet om iedereen gezond te voeden. We hebben allemaal nood aan een gezonde mix op ons bord. Een gezond voedingspatroon bevat veel groente en fruit, volkorenproducten, noten en peulvruchten, oliën rijk aan onverzadigde vetzuren, halfvolle en magere zuivel, gevogelte en vis. Je kunt vlees en vis ook schrappen, en kiezen voor een evenwichtig vegetarisch dieet. Of je schrapt alle dierlijke producten, en kiest voor een veganistisch dieet. Als we rekening houden met die noodzakelijke variatie op ons bord, dan ziet het mondiale plaatje er wel wat minder rooskleurig uit.

Figuur 1 geeft aan dat we ver verwijderd zijn van een ideale wereld, waarin we het voedsel produceren dat nodig is om iedereen gezond te voeden. Sommige producten zijn er dus in overvloed, van andere zijn er tekorten. Granen, suiker en vet zijn er meer dan genoeg, maar er is een tekort aan groente en fruit.

FIGUUR 1. Vergelijking tussen de aanbevolen dagelijkse voedselinname volgens het Healthy Harvard Eating Plate (HHEP) en de werkelijke mondiale voedselproductie op basis van FAO-gegevens, uitgedrukt in het aantal voedingsporties per persoon per dag.

Aangepast van Kc, K. B., Dias, G. M., Veeramani, A., Swanton, C. J., Fraser, D., Steinke, D., et al. (2018). When too much isn't enough: Does current food production meet global nutritional needs? *PLOS ONE*, 13(10), e0205683. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205683>

Alleen op het vlak van melk en zuivelproductie zien we een mooi evenwicht tussen de huidige productie en de ideale consumptie. Dat neemt niet weg dat de verdeling van die consumptie vandaag niet goed zit.

Uit figuur 1 zou je kunnen afleiden dat we meer vee nodig hebben, want er is duidelijk een tekort aan proteïnen of eiwitten. Toch zou het heel wat efficiënter zijn om die eiwitten te halen uit eiwitrijke gewassen zoals soja (voor de mens, en niet voor het vee), bonen, kikkererwten, quinoa en erwten.

Daarnaast gebruiken we ook ontzettend veel land om suiker op te verbouwen. Er is weinig verbeelding nodig om in te zien dat we veel meer suiker produceren dan we nodig hebben. Suikerbiet levert 20 procent van de suiker, suikerriet is goed voor de overige 80 procent van de productie. Samen zijn beide teelten goed voor meer dan 30 miljoen hectare, en daarmee bijna 2 procent van het akkerland wereldwijd. Ter vergelijking, België heeft een oppervlakte van 3 miljoen hectare en Italië een totale oppervlakte van ongeveer 30 miljoen hectare. Niet al die suiker dient om onze zoete honger te stillen. Daar komen we later nog op terug.

Dan is er nog de productie van groente en fruit. Idealiter eten we vijf porties groente en fruit per dag, dat komt neer op minimaal 400 gram. Er zijn, ook in Europa, weinig mensen die deze richtlijnen in de praktijk omzetten. De figuur toont dat het vandaag zelfs onmogelijk is om alle 8 miljard mensen die vijf porties groente en fruit aan te leveren. Net als voor granen is er voor groente en fruit ontzettend veel variatie maar beperken we ons tot een erg eenzijdige consumptie. Het meest populaire fruit, zowel in productie als in consumptie, is banaan, gevolgd door watermeloen en dan appel. Op de ranglijst van meest geproduceerde groente staat tomaat bovenaan, gevolgd door ajuin en komkommer.

Tot zover het onderzoek. De aarde is geen spelbord waarop je opnieuw kunt starten omdat de stand van zaken je niet bevalt. Het toont wel aan dat het voedselsysteem niet gezond is. Niet alleen zijn productie en consumptie slecht op elkaar afgesteld, ook als

je kijkt naar de voedselverdeling, moet je besluiten dat er werk aan de winkel is. Veel werk.

Bittere smaak van ongelijkheid

De wereldbevolking is de afgelopen eeuw spectaculair gegroeid. De verklaring ligt voor de hand. De kindersterfte daalde drastisch en terzelfder tijd kende de levensverwachting een nooit eerder geziene stijging. Die ontwikkeling is mede te danken aan een betere voedselvoorziening en vooruitgang in de geneeskunde. We worden dus met z'n allen een heel stuk ouder, en de kans dat kinderen sterven is steeds kleiner. Dat is zonder meer positief.

De statistieken tonen deze indrukwekkende evolutie. Aan het begin van de twintigste eeuw leefden er 1,6 miljard mensen op aarde. Wie het licht zag in 1900, werd gemiddeld 32 jaar. De gemiddelde levensverwachting van wie vandaag wordt geboren, is 71 jaar. In 1950 telden we 2,5 miljard mensen, en vanaf dan versnelde de bevolkingsgroei pijlsnel. Als Europeaan denken we daarbij meteen aan de naoorlogse babyboom. Inderdaad, in Europa steeg de bevolking snel na de oorlogsjaren. Zeker in West-Europa heerste na de bevrijding een sfeer van euforie die leidde tot een geboortegolf; in de dorpen op het platteland waren er gezinnen met soms tien of meer kinderen. Toch stelt die groei in Europa weinig voor in vergelijking met de bevolkingsgroei vanaf de jaren 1950 in Azië en Afrika.

Anno 2026 leven we met meer dan 8 miljard mensen op onze blauwe planeet. Meer dan de helft van de wereldbevolking woont in Azië. Al die mensen moeten gevoed worden. Voedsel is een basisbehoefte, meer zelfs, het is een basisrecht. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, die dateert van 1948, zegt dat iedereen recht heeft op een levensstandaard die hoog genoeg is voor de gezondheid en het welzijn van zichzelf en zijn gezin. Voeding is een essentieel onderdeel van dat recht. Deze vage beschrijving werd in 1966 verder verfijnd, waarbij een overheid

ook de plicht krijgt om ervoor te zorgen dat burgers toegang hebben tot voeding.

Voedselzekerheid houdt in dat je altijd fysieke, sociale en economische toegang hebt tot voldoende, veilig en voedzaam voedsel dat voldoet aan jouw voedselvoorkeuren en dieetbehoeften voor een actief en gezond leven. (Definitie voor voedselzekerheid van de Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties)

De intenties van overheden staan dus zwart op wit vermeld in de documenten van de Verenigde Naties. Toch lijden er wereldwijd meer dan 800 miljoen mensen honger, en dan houden we nog geen rekening met de mensen die niet zeker zijn dat er ook morgen brood op de plank ligt. Het probleem van honger en ondervoeding is het grootst in Afrika. In Zuid-Soedan, de Centraal Afrikaanse Republiek en Malawi treffen honger en voedselonzekerheid meer dan de helft van de bevolking. Dagelijks sterven er mensen van honger en dorst. De dramatische situatie in deze landen haalt echter nauwelijks nog het nieuws.

Het levert een bijzonder onfraai mondiaal beeld op. Aan de ene kant wordt er wereldwijd massaal voedsel verspild en eten steeds meer mensen zich letterlijk ziek, terwijl elders in de wereld mensen omkomen van honger en dorst. Het hoeft geen betoog dat het volledig misloopt met de verdeling van voedsel. Vaak geraakt het door economische, sociale en geopolitieke omstandigheden niet tot bij hen die het nodig hebben.

Het lijkt logisch om mensen in arme landen te stimuleren om zelf meer voedsel te produceren, zodat ze niet afhankelijk zijn van anderen om hun bord en maag te vullen. Meer mensen in de landbouw in het Zuiden dus. Die redenering gaat echter niet op. Paradoxaal genoeg lijden net veel kleine boeren en hun gezinnen honger. Dat komt omdat deze kleine boeren over bijzonder weinig middelen beschikken om aan landbouw te doen. Ze hebben geen tractoren om het land te bewerken, geen geschikt zaaigoed, geen meststoffen om hun grond te verrijken en geen aangepaste schuur om hun oogst te bewaren. Ze hebben trouwens nauwelijks grond, en de grond die er is, verdelen ze telkens onder hun kinderen. Een boer heeft dus steeds minder grond. Bovendien zijn deze

kleine boeren bijzonder kwetsbaar. Eén plaag kan catastrofale gevolgen hebben voor de oogst. De kleine boer beschikt niet over gewasbeschermingsmiddelen die, letterlijk, planten beschermen tegen ziekten en plagen. Ook klimaatverandering treft de kleine boer in het Zuiden hard. Intense regenbuien of extreme droogte kunnen het verschil maken tussen een goede oogst en helemaal geen opbrengst, tussen leven en dood.

Op zoek naar een beter leven trekken wereldwijd steeds meer jongeren uit arme regio's naar de stad. Steden zijn magneten voor gelukszoekers geworden. In deze miljoenensteden of metropolen heerst echter een hoge werkloosheid. Er is onvoldoende werk om deze mensen een job te geven. Of beter gezegd, er is wel veel werk, maar het politieke systeem kreunt onder machtsmisbruik en corruptie, en de economie is niet voldoende uitgebouwd om het werk te organiseren. Bijgevolg kampen deze metropolen met armoede en criminaliteit. Nochtans is er wel degelijk voedsel, maar alleen voor wie het kan betalen. Het toont aan dat voedselzekerheid heel wat meer omvat dan de productie van voedsel.

Amartya Sen beschreef de complexiteit van voedselzekerheid al in de jaren 1980. Sen is een Indiase econoom en filosoof die als kind aan den lijve had ondervonden wat honger is. Hij was negen jaar toen de Bengaalse hongersnood in de jaren 1940 meer dan een miljoen mensen de dood injoeg. Die ervaring heeft hem getekend. Ze was de motor voor zijn latere werk, dat hem in 1998 de Nobelprijs voor de Economie bezorgde. In een interview spreekt Sen de veelzeggende woorden uit: 'Ik kende niemand die arm genoeg was om te sterven van de honger.' Het werk van Sen vormde de basis voor de definitie van voedselzekerheid van de Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties.

Afrikaanse boerin: zware arbeid en talrijke kroost

Een discussie over honger in de wereld rijdt zich vaak vast op de conclusie dat we met te veel mensen op aarde zijn. Onze aarde zou té klein zijn om zoveel mensen te voeden. De politieke

tegenhanger van deze redenering vertaalt zich naar het populistische ‘vol is vol’. Maar eigenlijk gaat die retoriek voorbij aan de oorzaak van de problematiek en levert een dergelijke houding niets op. Om de oorzaak van de problematiek te vatten, loont het om in de huid te kruipen van jonge meisjes in de armste landen ter wereld.

Neem als voorbeeld Somalië, een land in de Hoorn van Afrika, de oostelijke regio van Sub-Sahara-Afrika, met de vorm van een hoorn. Somalië kampt al jaren met een hongercrisis die het gevolg is van aanhoudende droogte, een uitzichtloos gewapend conflict en stijgende voedselprijzen. Somalië, waar de toekomst onzeker is, heeft een van de hoogste geboortecijfers ter wereld. Een vrouw krijgt er gemiddeld zes kinderen. Ter vergelijking halen we er het Europese gemiddelde bij. Dat ligt lager dan anderhalf kind per vrouw. Eenzelfde groot verschil is er ook voor de kindersterfte: in Somalië sterft meer dan een op de tien kinderen nog voor de vijfde verjaardag. Kinderen vormen een soort sociale zekerheid. Al heel jong worden ze ingezet voor het onderhoud van het gezin, en het werk op de boerderij maakt daar integraal deel van uit.

Somalië is een van de armste landen in Sub-Sahara-Afrika. In sommige landen in die regio wordt wel vooruitgang geboekt op het vlak van landbouw. In Nigeria, Ethiopië en Kenia bijvoorbeeld, waar investeringen worden gedaan in de modernisering van de landbouw en de verwerking van voedsel en waar de export wordt gestimuleerd. Maar de ontwikkelingen gebeuren met ups en downs, vaak verstoord door geweld en corruptie, en de omvang van de landbouwbedrijven blijft veelal te klein om het tij structureel te doen keren. Aan het hoofd van die kleine bedrijven staat meestal een vrouw.

Inderdaad, drie vierde van de boeren in Sub-Sahara-Afrika zijn vrouwen. Vrouwen hebben vaak minder toegang tot betaald werk in andere sectoren. Ze werken met heel beperkte middelen: weinig grond, vaak zonder kunstmest en met nauwelijks toegang tot kredieten. Kinderen vormen een essentiële arbeidskracht in de landbouw, wat mee verklaart waarom een vrouw baat heeft bij een groot gezin. Het is een vicieuze cirkel die in het teken staat van

overleven. De risico's van deze 'overlevingslandbouw' zijn groot, en de gevolgen van een slechte oogst kunnen dramatisch zijn. De alternatieven voor de kleine boer zijn beperkt en vaak is er zelfs geen andere uitweg dan hard werken voor dagelijks brood. Toch is er hoop, want er zijn wel degelijk voorbeelden uit de praktijk die tonen hoe deze vicieuze cirkel doorbroken kan worden.

Geef de kleine boer bijvoorbeeld de middelen om de risico's op het bedrijf te beperken, zich te specialiseren, toegevoegde waarde te creëren of een (meer stabiel) inkomen te verwerven naast de landbouw. Om zo'n inkomen te verwerven moet er uiteraard ook werk zijn. Dat is vaak een knelpunt. Regio's waar men investeert in de rest van de keten, scoren economisch én sociaal beter dan gebieden waar landbouw de belangrijkste bron van inkomen is voor de bevolking. Er is dus nood aan bedrijven die de landbouwer van producten en diensten voorzien en bedrijven die de producten van de boer kunnen verwerken.

Dat is eigenlijk heel logisch. Professionalisering van de keten heeft oneindig veel troeven. Zo kan ze leiden tot meer efficiëntie op het landbouwbedrijf. Denk maar aan het gebruik van aangepaste meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen, betere machines, minder verliezen bij de oogst of opslag, een gegarandeerde afname van de producten, stabiele prijzen en een verwerking van de landbouwproducten. In zo'n scenario heb je als boer of boerin minder behoefte aan een talrijke kroost die je helpt in het bedrijf.

Er is eensgezindheid in de wetenschap dat opleiding en emancipatie van de vrouw een cruciale rol spelen in de welvaart van arme landen. Opleiding laat vrouwen toe om weloverwogen beslissingen te nemen voor het bedrijf. En dan gaat het niet alleen om opleiding gericht op landbouwpraktijken, maar ook om scholing op het gebied van marketing, veiligheid, juridische aspecten en management. Opleiding zorgt ervoor dat vrouwen sneller de weg vinden naar informatie en nieuwe technologieën. De impact van die toegang tot informatie reikt heel wat verder dan alleen het landbouwbedrijf. Vrouwen die toegang krijgen tot informatie van buitenaf, kunnen zich bijscholen over heel diverse onderwerpen, zoals hygiëne, gezondheidszorg en geboortebeperring.

Professionalisering van de keten heeft oneindig veel troeven. Zo kan ze leiden tot meer efficiëntie op het landbouwbedrijf. Denk maar aan het gebruik van aangepaste meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen, betere machines, minder verliezen bij de oogst of opslag, een gegarandeerde afname van de producten, stabiele prijzen en een verwerking van de landbouwproducten. In zo'n scenario heb je als boer of boerin minder behoefte aan een talrijke kroost die je helpt in het bedrijf.

Opleiding en emancipatie van de vrouw blijken sleutels tot succes om het geboortecijfer te doen dalen. Hoogopgeleide vrouwen hebben aanzienlijk minder kinderen dan vrouwen zonder diploma. Onderzoek toont zelfs dat in regio's met veel opgeleide vrouwen ook de vrouwen zonder opleiding minder kinderen krijgen.

Soldaat of bruid

Hongersnood en oorlogen in de Hoorn van Afrika halen nog nauwelijks het nieuws in Europa. De schrijnende situatie van arme bevolkingsgroepen daar moet het onderspit delven tegen nieuws met grotere politieke en economische belangen in Europa, zoals de oorlog in Oekraïne en de crisis in Gaza. Het beeld dat we krijgen van de situatie in de Hoorn van Afrika doet bovendien afbreuk aan de omvang en complexiteit van de situatie; de zendtijd van een nieuwsredactie is namelijk beperkt. Zo dreigen aanslepende humanitaire crisissen volledig naar de achtergrond te verdwijnen.

Of toch niet helemaal. Mensen vluchten ook weg uit de Hoorn van Afrika, richting Europa, in de hoop hier een nieuw leven uit te bouwen. Voor velen loopt die vluchtweg via corruptie en mensenhandel, en is het een lijdensweg van maanden of zelfs jaren. Als ze de vlucht overleven, krijgen ze mogelijk een plaats in een opvangcentrum, waar ze wachten op een erkend statuut. Die wachttijd kan soms jaren duren.

Elke vluchteling draagt een persoonlijk verhaal met zich mee. Voor dit boek gingen we in gesprek met Tirhas Gebremeskel, geboren in Eritrea, een van de armste landen in de Hoorn van Afrika. Toen ze veertien was, vluchtte ze het land uit. Haar toekomst in Eritrea zag er weinig rooskleurig uit. Legerdienst is er verplicht voor mannen én vrouwen. Die legerdienst duurt lang, soms jaren, en werd door de Verenigde Naties gelijkgesteld aan dwangarbeid. Als vrouw kun je eraan ontkomen door te trouwen of kinderen te krijgen.